

Devaluerend verleden

prof.dr. A.Th. van Deursen

Lezing boekpresentie *Het gereformeerde geheugen* (8 juli 2009)
Nieuwe Kerk – Amsterdam

Methodologisch individualisme. Weet u wat dat is? Ik zal het u uitleggen. ‘Methodologisch individualisme ontkent niet het bestaan van collectieve processen of de eigen dynamiek van sociale instituties, maar stelt zich ten doel deze processen en dynamiek te begrijpen als de mogelijkheden, begrenzingsen en wensen, belangen en capaciteiten van de individuen die er in participeerden’. Dat zijn meer dan veertig woorden. Nogal veel voor één zin, maar je kunt ze niet vervangen door twintig of zelfs dertig. Je hebt ze eenvoudig allemaal nodig als je de nuance zoekt. En als je dat consequent blijft doen, hoofdstuk na hoofdstuk, dan heb je zomaar een boek van zeshonderd bladzijden. Het is natuurlijk in een dik boek wel weer zo, dat er altijd een paar bijdragen in staan, die je best ongelezen kunt laten. Maar meestal weet je dat pas als je ze uit hebt. Mochten er straks vragen zijn welke artikelen ik bedoel, dan zal ik die vragen niet beantwoorden.

Het is trouwens toch een boek, waar ik niet graag over geëxamineerd zou willen worden. De samenstellers leggen uit wat ze van plan zijn, en doen dat niet alleen vrij omstandig maar ook, althans in hun inleidende beschouwingen, tamelijk abstract. Daarvan heb ik zo even in mijn openingszin al een voorbeeld gegeven, met dat methodologisch individualisme. Weet u nog wat we daaronder moeten verstaan? Toch is het allemaal ook weer wat onschuldiger dan die inleidende bespiegelingen doen verwachten. Als je er in bladert lijkt het gewoon een boek over geschiedenis te zijn, geschiedenis van de gereformeerden; of nauwkeuriger uitgedrukt, over de manier waarop gereformeerden omgaan met hun verleden. Gewoon – ja, maar heel gewoon is het nu ook weer niet. Het gaat uit van de in Frankrijk geboren idee van de *lieux de mémoire*, en dat betekent dat de stof wordt benaderd met allerlei speciale vragen en geordend met behulp van nog specialere begrippen. Ik noem nu alleen maar de herinneringsmanager, omdat je die simpelweg niet kunt ontlopen. Hij duikt zo dikwijls op, dat je al na een paar dozijn pagina’s met hem op vertrouwelijke voet staat.

Dat zal u misschien met enige zorg vervullen, want het klinkt allemaal zeer geleerd, en geleerde boeken komen niet terecht bij het publiek. De redacteurs en medewerkers van deze bundel hebben echter die verwachting wel, want ze hebben niet gekozen voor een academische, maar voor een gewone boekpresentatie. Daarom moet het toch tegelijk een gewoon boek zijn, en dat laat zich dunkt mij ook heel goed verenigen met het *lieux de mémoire*-concept. In alle ernst: ik heb het altijd vanzelfsprekend gevonden, dat christenen – en dus ook gereformeerden – graag kennis willen bezitten van hun verleden. Zelf noem ik dat de gemeenschap met de kerk van alle tijden. En gemeenschap is naar zijn aard een positief woord. Natuurlijk: de geschiedschrijving heeft haar rechten. Voor de historicus blijft het altijd de eerste plicht, de waarheid te vertellen, zonder te vragen of die welkom zal zijn. Maar het is ook zijn taak te doen wat de oude catechismus omschrijft als: de eer en het goed gerucht van onze naaste waar wij kunnen en mogen te bevorderen.

Dat doen we allemaal op onze eigen manier. Een goede omschrijving van de meest invoelende methode trof ik aan in een citaat in deze bundel. 'Die Geschichte gehört dem, der mit Treue und Liebe dorthin zurückblickt, woher er kommt'. Ja, is dat niet prachtig gezegd: 'die Geschichte gehört dem, der mit Treue und Liebe dorthin zurückblickt, woher er kommt'. De eigenaardige herkomst van dit citaat doet aan de waarde niets af. Het is namelijk niet bedacht door een gereformeerd auteur, doch door Friedrich Nietzsche. Maar het is zonder twijfel heel mooi uitgedrukt, en het kan gelden als een typering van enkele artikelen die in deze band zijn opgenomen. Ik denk dan bij voorbeeld, om er maar een te noemen, aan de bijdrage over het catechisatieboekje van Abraham Hellenbroek, een stuk dat aan het einde enkele critici het woord geeft, maar dan afsluit met het oordeel van een buitenstaander: 'wat een moed, om zoveel diepte zo kort en eenvoudig aan kinderen aan te bieden'. In zo'n slot vind je nu die 'Treue und Liebe'.

De auteur die daar aan het woord is heeft zelf Hellenbroek gelezen. Meestal zal dat waar zijn, dat je de boeken kent waar je over schrijft. Toch kan er soms twijfel rijzen aan de manier waarop men die boeken dan kent. Ben je er werkelijk in doorgedrongen? Zestig jaar geleden verscheen een bundel studies over Groen van Prinsterers *Ongeloof en Revolutie*. Die studiebundel was geschreven, zo lees ik in *Het Gereformeerd Geheugen*, door jonge juristen en historici, en ze lieten weinig heel van Groens revolutiekritiek. Dat is een heel interessante beoordeling. Ik werd vooral getroffen door de kwalificatie 'jong'. En het is waar, A.M. Donner hoorde tot de groep. Hij was toen 31, en dat mag inderdaad naar alle gangbare maatstaven 'jong' genoemd worden. De op een na jongste was 55, en al 23 jaar hoogleraar aan de Vrije Universiteit. Zijn naam was Herman Dooyeweerd. De andere vier waren allen de zestig gepasseerd, met de 69-jarige Van Schelven als nestor. Dat zijn dan die jonge juristen en historici. Mag ik misschien twijfelen aan de grondigheid van de kennis, die in dit oordeel is verwerkt?

Nu speelt daar wel een andere kwestie doorheen. De benadering van het gereformeerde verleden heeft in het vandaag gepresenteerde boek een overwegend kritische inslag. Daar is uit de aard der zaak niets op tegen. Maar dan moet dat wel in de eerste plaats gaan om de inhoud. Daar zal ik ook geen kritiek op hebben. Wat mij echter wel enigszins hindert, is een nu en dan blijkende voorkeur voor een wat afstandelijke woordkeus. De vaktaal werkt dat natuurlijk onwillekeurig in de hand. Er groeit niet zo gemakkelijk warmte tussen de lezer en de herinneringsmanager. Maar wat daarnaast toch opvalt, is een wat kleinerend taalgebruik. Ter verduidelijking kies ik een paar voorbeelden. Groens *Ongeloof en Revolutie* werd door Groen-adepten niet open geslagen of van de plank genomen, maar 'van stal gehaald'. Kuypers gebruikte dat boek ook. Hij introduceerde de gedachte dat de socialisten de volgende generatie revolutionairen waren, en dat 'ging er in als koek'. Best mogelijk, maar de smaak van die koek hadden de gereformeerden toch al lang voor Kuypers optreden geproefd. Groen zelf heeft herhaaldelijk betoogd, dat conservatieven, liberalen en socialisten allemaal behoorden tot die ene grote revolutionaire familie. Dat is wel te halen uit *Ongeloof en Revolutie*, het is in wat populairder termen gezegd in *Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap*, en als kamerlid tenslotte heeft Groen er in het parlementaire debat zijn liberale tegenstanders boos mee gemaakt.

Op Groens begrafenis, zo lees ik verder, werd hij 'opgehemeld' door Mackay – dat is voor de karakterisering van een begrafenistoetspraak niet zozeer afstandelijk als wel –

met permissie – smakeloos. Nogal klinisch treft mij voorts een zin als deze: ‘het christendom heeft een aartsvijand. Deze vijand is een macht, die met “het kwaad” kan worden aangeduid, maar hij is ook vaak omschreven als een persoon: als de duivel of als satan’. Ja, zo kun je schrijven over de godsdienst van de Indiaanse Mohicanenstam, die zoals u weet tweehonderd jaar geleden is uitgestorven, toen Cooper zijn *Laatste der Mohicanen* schreef. Maar als ik spreek over mijn eigen geloof, dan zou ik toch liever termen kiezen die getuigen van een grotere persoonlijke betrokkenheid. Het is net of dat in dit boek niet mag. Je mag wel lelijk doen over Groen of Kuyper, maar je mag niet blijk geven van waardering, want dan is het geen wetenschap meer. Maar is het tegendeel dat dan wel?

Er is naar het mij voorkomt nu en dan toch sprake van een zekere overreactie op de eenzijdigheid van veel gereformeerde geschiedschrijving en geschiedpresentatie in het verleden. Daarom krijg je soms de indruk, dat gezocht is naar bewoordingen, die vooral de vroegere en tegenwoordige tegenstanders aangenaam zijn. Anders zou ik tenminste niet weten te verklaren, waarom hier van het eerste RPF-kamerlid Meindert Leerling wordt gezegd, dat hij in de Tweede Kamer ‘evangeliseerde tegen het recht op zelfbeschikking’ – als die woorden iets betekenen, neem ik aan dat ze bedoelen: Meindert Leerling sprak zich uit tegen abortus. Of een ander voorbeeld: in de negentiende eeuw werd door voorstanders van de christelijke school ‘het liberalisme als een tiran weggezet’. Maar was dan het liberale onderwijsbeleid van de negentiende eeuw niet inderdaad kleinzielig en intolerant?

Sta mij toe daarover een ogenblik te mediteren. Acht jaar geleden is in het Kamergebouw een borstbeeld onthuld van Groen van Prinsterer, ter gelegenheid van zijn tweehonderdste geboortedag – een gebeurtenis, die ook in dit boek kort wordt vermeld, en die niet zo exclusief SGP was als daar wordt gesuggereerd. Leaders van alle vier de toen bestaande christelijke partijen hebben er gesproken: De Hoop Scheffer, Van Dijke, Schutte en Van der Vlies. Ik was bij die plechtigheid ook aanwezig, en heb mogen uiteenzetten wat Groen met zijn parlementair optreden eigenlijk beoogde. Ik heb dus geprobeerd aan de aanwezige Kamerleden en andere belangstellenden uit te leggen, waarom Groen het zo te kwaad had met Thorbecke en met alles wat liberaal was. Net toen ik was uitgesproken, kwam de toenmalige leider van de VVD de zaal binnen, de heer Hans Dijkstal. Zijn komst verwekte een algemeen gelach. Dat leek mij een kerngezonde, echt groeniaanse reactie. Als je in goed groeniaanse termen aan de mensen vertelt wat liberalen onder verdraagzaamheid verstaan, dan gaan ze lachen als een liberale voorman binnen komt. Bijdragen in die geest zijn ook in deze bundel wel te vinden, maar ze hadden van mij best wat talrijker mogen zijn.

Ze voorzien ook in een behoefte. James Kennedy behandelt in dit boek de kritische, ironische beschrijvingen, die Ben van Kaam en A.C. de Gooyer in de jaren zestig hebben gewijd aan de gereformeerde wereld tijdens het interbellum. Hun boeken werden veel gelezen, vooral dat van Ben van Kaam, maar, schrijft Kennedy dan, ‘toch bleek ironie uiteindelijk een te instabiele basis om een levende relatie met het verleden te behouden. Na verloop van tijd was de ironische herinnering aan het gereformeerde verleden geslonken tot een wispelturige mix van argwaan en nostalgie naar een wereld die nu geheel in het verleden lag’.

Het lijkt mij volstrekt juist, wat Kennedy hier zegt. De gereformeerde wereld kwam geheel in het verleden te liggen. Maar daar kunnen we het niet mee doen. Er blijft

toch altijd die gemeenschap met de kerk van alle tijden en plaatsen. Die kun je niet in stand houden met vergeten en schouder ophalen, en evenmin met spot en sarcasme. Wij zijn niet eigendom van het verleden, en als dat wel het geval zou zijn, willen we ons daar vroeg of laat aan ontworstelen. Dat is de afrekening, waarvan het inmiddels klassieke voorbeeld gegeven is in de *Parade der Mannenbroeders*. We zijn niet van het verleden. Maar het verleden is wel van ons. Het gaat over wat eens onze toekomst was, en we vergeten het tot onze eigen schade. We moeten er omgang mee blijven houden, zonder ons door het verleden te laten regeren. En al evenmin moeten we trachten over dat verleden te heersen. Dat is misschien wel de sterkste verleiding waaraan de historicus bloot staat. Hij wil de baas zijn over de geschiedenis. Maar we kunnen alleen echt met het verleden communiceren, als het zichzelf mag blijven, zodat we zijn eigen stem nog kunnen beluisteren. Een gedevalueerd verleden heeft zijn zin verloren. Dat is, naar ik hoop en geloof, ook de boodschap die dit boek ons wil brengen.